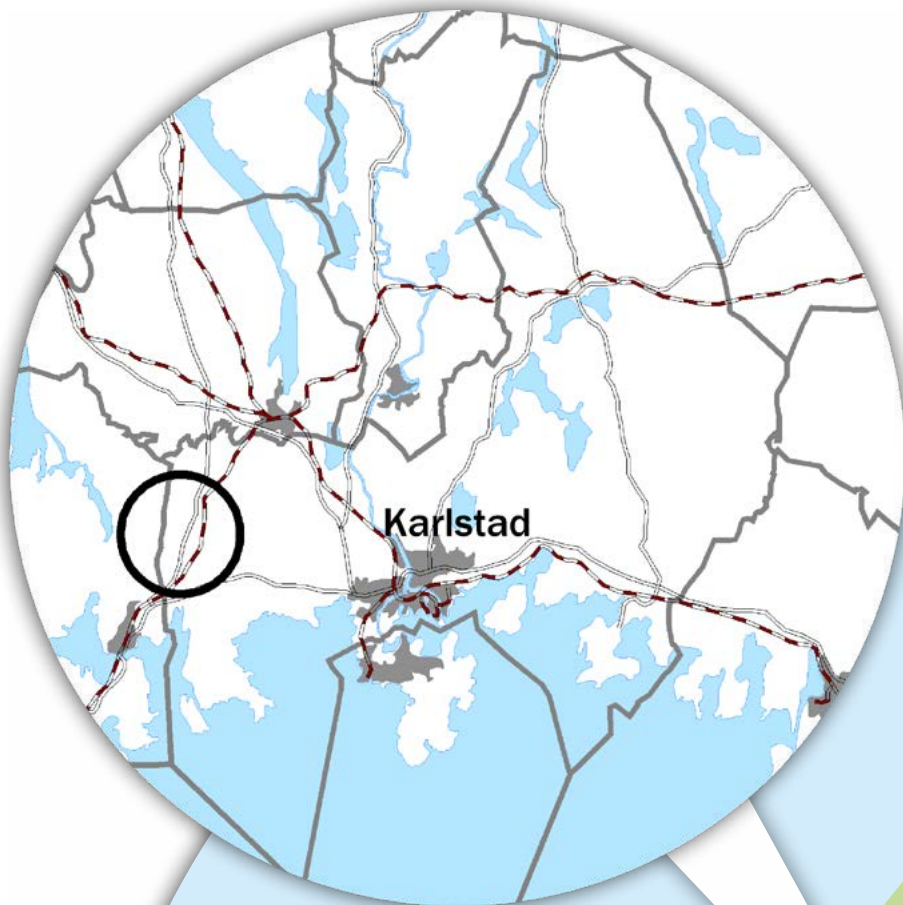

Malma 1:4, Nors socken, Karlstads kommun, Värmlands län

Kulturhistorisk utredning: Torplämningar och stenbrott

Lisa Börjesson Liljas och Stig Swedberg
Kulturlandskapet rapporter 2022:13

**Malma 1:4, Nors socken, Karlstads kommun,
Värmlands län**

Kulturhistorisk utredning: Torplämningar och stenbrott

Lisa Börjesson Liljas och Stig Swedberg

Administrativa uppgifter

Fastighet: Malma 1:4, Nor socken, Karlstad kommun, Värmlands län

Uppdragsgivare: Swerock AB

Fältarbetsperiod: 2022-08-02 - 2020-08-03

Projektnummer: 22111

Uppdragsnummer KMR: 202200993

Projektansvarig: Stig Swedberg

Fältansvarig: Lisa Börjesson Liljas

För personalens meriter hänvisas till Kulturlandskapets hemsida.

Utredningsområdets storlek: 20 hektar

Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6588100 m, Öst 396900 m

Höjd över havet: 95-115 meter

Digitalt dokumentationsmaterial: Fotolista och lämningslista i odf-format. Mätfiler i SSF- och SHP-format.

Digitalt dokumentationsmaterial förvaltas av Kulturlandskapet.

Fynd: Har ej omhändertagits.

Provmaterial: Har ej insamlats.

Malma 1:4, Nor socken, Karlstad kommun, Värmlands län

Kulturhistorisk utredning: Torplämningar och stenbrott

Kulturlandskapet rapporter 2022:13

© Kulturlandskapet 2022

Författare: Lisa Börjesson Liljas och Stig Swedberg.

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.

Omslagsbild framsida: Bergtäkt Malma fotograferad från utredningsområdets norra del, strax intill nyregistrerade lämningen L2022:4690 (brott/täkt). Torpet Ryssland, L2022:4691, är beläget bortanför byggnaderna och kraftledningen i bakgrunden av bilden. Foto taget mot söder.

Bild baksida: Dumpmassor, väg och vall söder om bergtäkt Malma, inne på utredningsområdet. Här låg delar av torpet Rysslands åkermark. Foto taget mot norr.

Orienteringskarta: Framställd av Kulturlandskapet med data från Map Maker.

Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av uppdragsgivaren.

Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Kulturlandskapet med data från Lantmäteriet.

Upphovsrätt: Om inget annat anges enligt Creative Commons licens CC BY.

Redigering och layout: Andreas Hansen, Omland Form och Fotografi

Sökord: Torp, stenbrott, Värmland.

Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	7
Bakgrund och syfte	7
Utredningsområdet	7
Tidigare undersökningar	9
Metod	9
Resultat	
Kart- och arkivstudier	11
Inventering	13
Besiktning	13
Fynd	16
Tolkning	17
Antikvarisk bedömning	18
Värdering av måluppfyllelsen	18
Förslag på ytterligare åtgärder inför kommande skede	18
Lagstiftning	19
Källor	21
Bilagor	
1 – Lämningar	24

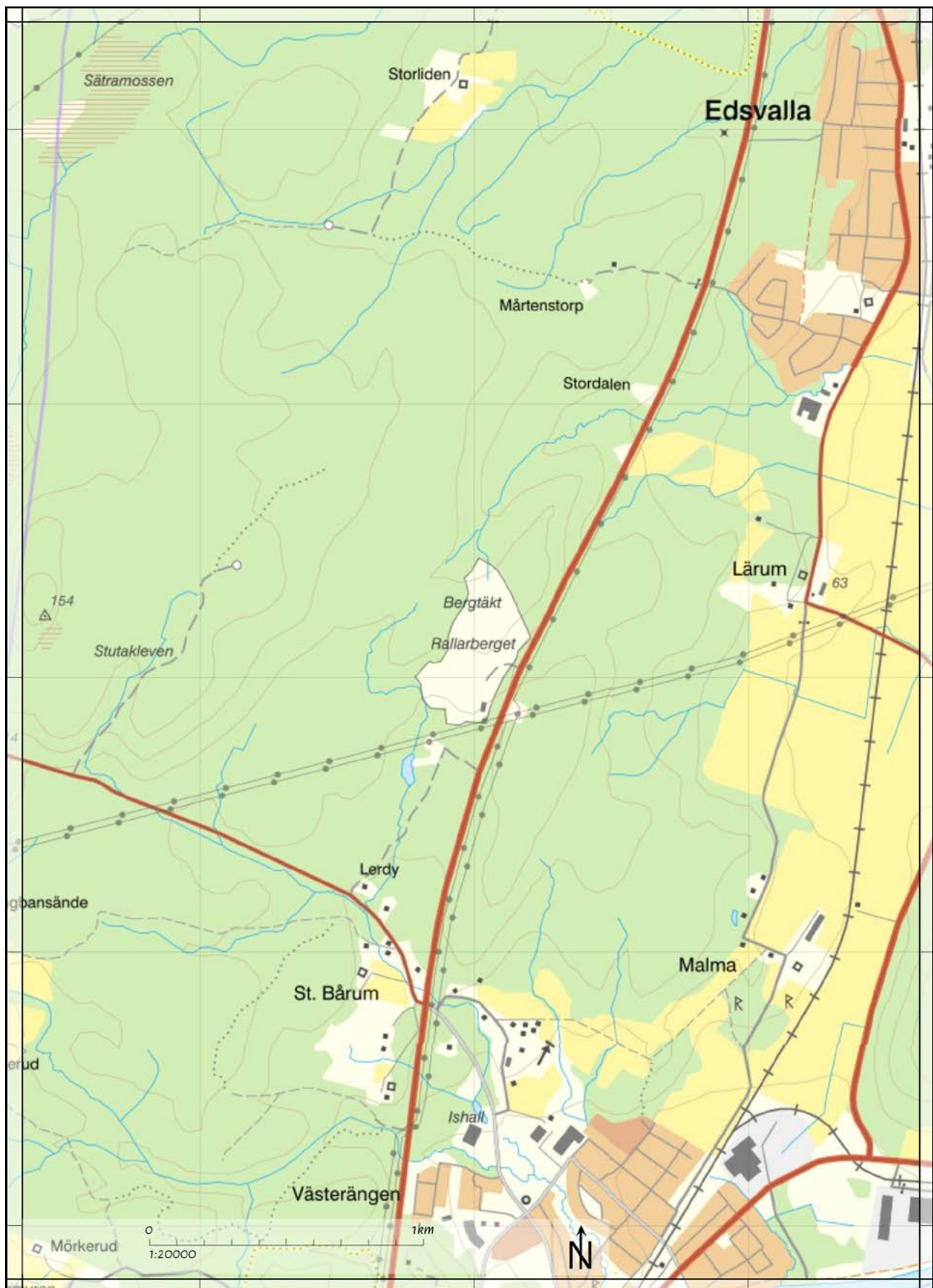

Illustration 1. Översikt över bergtäkt Malma med omkringliggande gårdarna Malma och Lerum (Lärum). ©Lantmäteriet.

Malma 1:4, Nors socken, Karlstads kommun, Värmlands län

Kulturhistorisk utredning: Torplämningar och stenbrott

Sammanfattning

På uppdrag av Swerock AB har Kulturlandskapet utfört en kulturhistorisk utredning inom planerat verksamhetsområde för bergtäkt i Malma, Värmlands län. Utredningen har utförts med en ambitionsnivå motsvarande arkeologisk utredning steg 1 enligt kulturmiljölagen. Utredningen omfattade kart- och arkivstudier samt inventering av området.

Skog och historia¹ hade noterat två torplämningar inom utredningsområdet. Dessa har som ett resultat av utredningen bedömts och registrerats som lägenhetsbebyggelser i Kulturmiljöregistret. Vid inventeringen framkom dessutom en tidigare okänd lämning i form av en brott/täkt.

Utredningen resulterade i att tre lämningar har registrerats i Kulturmiljöregistret:

- L2022:4690, Brott/täkt, Övrig kulturhistorisk lämning
- L2022:4691, Lägenhetsbebyggelse (Ryssland), Fornlämning
- L2022:4692, Lägenhetsbebyggelse (Djupedal), Ingen antikvarisk bedömning

Lämningarna L2020:4690 och L2022:4692 ligger inom verksamhetsområdet. Lämning L2020:4690 (brott/täkt) är oskadad och bör bevaras om det är möjligt. Av L2022:4692 (Djupedal) återstår inga fysiska spår. Kulturlandskapet anser att den genomförda utredningen utgör tillräcklig dokumentation och föreslår inga ytterligare antikvariska åtgärder.

Lämning L2022:4691 (Ryssland) är belägen direkt söder om verksamhetsområdet. Om verksamheten ska utvidgas söderut bör ytterligare antikvariska åtgärder vidtas här.

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens (MB) generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen.

För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken (eller sjöbotten) som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen från fall till fall.

¹ Ett arbetsmarknadsprojekt som pågick mellan åren 1996 och 2002.

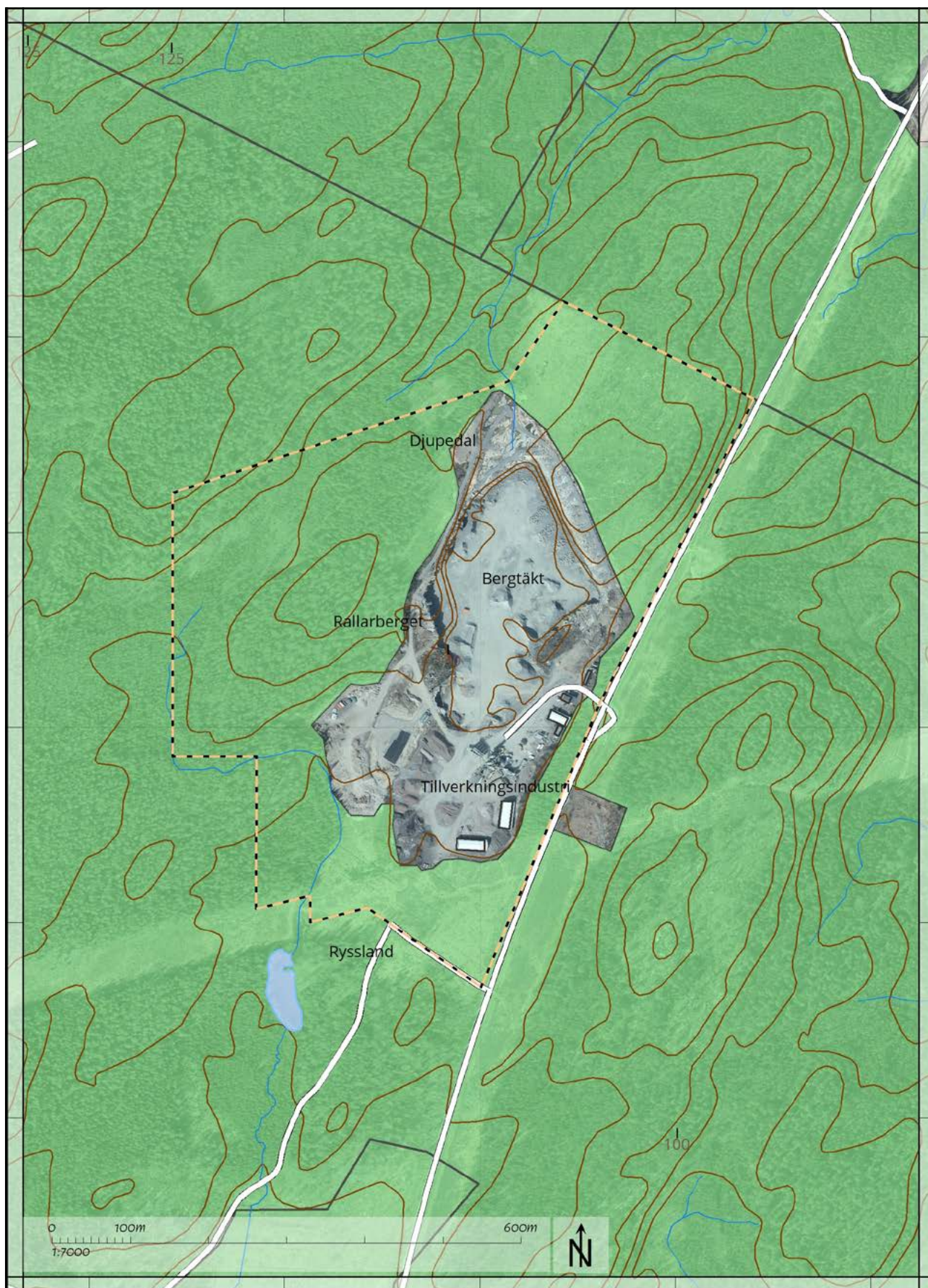

Illustration 2. Utredningsområdet markerat med gulsvart linje. ©Lantmäteriet.

Inledning

Bakgrund och syfte

Swerock AB planerar att utöka sin verksamhet vid bergtäkt Malma, *illustration 1*. Kulturlandskapet fick därför i uppdrag att utföra en kulturhistorisk utredning inom täktens arbetsområde inför förnyat tillstånd. Utredningen har utförts som en arkeologisk utredning steg 1 enligt Kulturmiljölagen (KML).

Uppdragsgivaren fick vid samrådsförhandlingarna information om två stycken torplämningar inom det planerade arbetsområdet, framkomna vid inventering inom Skog och historia-projektet. Det konstaterades att dessa inte var registrerade i Kulturmiljöregistret (KMR), och att de därmed saknade antikvarisk bedömning.

Utredningen bestod därför i en inventering av arbetsområdet, registrering av framkomna lämningar i KMR samt kart- och arkivstudier för att säkerställa antikvarisk status på lämningarna.

Utredningsområdet

Utredningsområdet utgörs av täktens nuvarande och planerade verksamhetsområde, totalt cirka 35 hektar. Det område som inte omfattas av dagens täktverksamhet och som därmed var möjligt att inventera utgjorde cirka 20 hektar, *illustration 2*.

Områdets södra del bestod av ett hygge på en siltig undergrund. Det har tidigare utgjort odlingsmark för torpet Ryssland. Området var delvis påverkat av utfyllnad från täktverksamheten, *se baksidesbild*. Även en kraftledning berör detta parti.

Områdets västra del består av ett skogklätt bergsparti som i väster sluttar ned mot en sankdalsträckning.

Områdets norra del utgörs till stor del av berg. I den västra delen finns ett flackt parti som varit uppodlat under 1800-talet i anslutning till torpet Djupedal. Här har skog nyligen avverkats.

Omlandet

Natur

Nor socken ligger längs Norsälven, som rinner från Frykensäjöarna ner till Vänern. Norsälven

flyter genom flacka områden i södra delarna, mer kuperad terräng norrut, och höga sandvallar mot älven i de mellersta delarna. Naturen beskrivs i en skrift från hembygdsföreningen 1987:

Runt omkring Nor socken ligger en ring av berg-åsar och höjder, som tillsammans med många vattendrag en gång för länge sedan avgränsade, vad som nu är Nor socken, från grannsocknarna Grums, Frykeerud, Sora kil, Grava, Tingvalla och Segerstad i väster, norr och öster.²

Forn- och kulturlämningar

Nors socken har troligtvis fått sitt namn efter gårdsnamnet Nor på vars mark kyrkan ligger. Nor är omnämnt första gången 1336, och den första kyrkan kan troligen dateras till 1100-tal.³ Namnet Nor betyder sund. Höjden där gården Nor ligger låg under övergången mellan brons- och järnålder vid ett sund i Vänern.⁴ Mellan Norsälven och Vänern ligger flera gravar, och ett par av Värmlands största gravfält, vid Trossnäs och Älvenäs bland annat.

Öster om utredningsområdet och väg E45 finns fornlämningar registrerade i KMR kring dagens gårdsbebyggelser.⁵ Vid Lerum cirka 1 km österut finns gravar, en hög och en stensättning, samt hållristningar. Vid Malma cirka 1 km sydöst om utredningsområdet finns ett antal gravhögar, ett grav- och boplatsoområde samt en stensättning och en boplatz. Ytterligare en fyndplats är registrerad cirka 1 km sydöst om utredningsområdet. Fyndet består av ofullbordad skaft-hålsyxa i grönsten.

Den närmaste registrerade lämningen är en lägenhetsbebyggelse, L2006:4161, cirka 700 m nordöst om utredningsområdets norra del. Detta torp brann enligt beskrivningen ner 1987. Vid torpet har det även påträffats förhistoriska fynd. Ytterligare en torplämning är registrerad, L2006:3449, cirka 1 km norr om utredningsområdets norra del.

På sockengränsen till Grums, cirka 2 km

² Värmlands museums arkiv, Sjöberg 1987

³ Mellqvist 1963 (b)

⁴ Värmlands museums arkiv, Sjöberg 1987

⁵ Kulturmiljöregistret

väster om utredningsområdet, ligger ett antal registrerade lämningar i form av lägenhetsbebyggelser. Det finns flertalet fler registrerade i Grums socken, varav de flesta är inventerade på 1980-talet.

Lämningarna visar att området längs älven har nyttjats och bebotts sedan tidig järnålder. Dagens gårdsplatser har troligen nyttjats redan under brons- och järnålder, sett utifrån koncentrationen av fornlämningar här. I skogarna kring de större gårdarna, och i relativ närhet till större bruk och industrier, har det i historisk tid levt och verkat ett flertal torpare och småbönder.

Kultur- och industrihistoria

Nors socken är en värtalig socken för Värmlands kultur- och industrihistoria. Värmland har haft en järnhantering sedan åtminstone 1400-tal, först och främst i Värmlands bergslag i landskapets norra och östra delar.⁶ Stångjärnsbruken måste så småningom leta sig längre från malmfälten för att säkra tillgång till bränsle.⁷ Edsvalla bruk dominerar historiskt socknens industri, med järnbruket grundat 1673 av Herman Kolt-hoff. Bruket placerades här på grund av vattenkraften i Norsälven.⁸ Kring bruket låg tidigt en viss tätbebyggelse.⁹

Storgårdar uppförda kring bruket och längs älven var Höglunda, Trossnäs, Riis och Malma. Höglunda är tidigast omnämnt 1509, Malma 1440 och intilliggande Lerum 1540.¹⁰ Malma finns omnämnt som bebott på 1500-talet, då av "Lasse i Malma".¹¹ Järnbruket i Edsvalla verkar ha haft sin storhetstid vid mitten av 1870-talet.¹²

Järnvägen – Bergslagsbanan – mellan Falun och Göteborg var klar för bruk 1879.¹³ Edsvalla blev nu även ett stationssamhälle.¹⁴ Strax väster om väg E45 i höjd med Malma, där bergtäkten

idag ligger, namnges berget till Rallarberget på fastighetskartan. Här togs sten för byggnationen av järnvägen, främst till trummor vid överfarterna över bäckar och vattendrag.¹⁵

Värmland har historiskt sett egentligen inte varit ett jordbrukslandskap, rent näringsmässigt, utan järn- och träindustrierna har varit ledande och styrt ekonomin. Huvudnäring för befolkningen har legat i skogsbruk. För Värmland har det pratats om "stödjordbruk", istället för som på andra håll där det funnits en binäring i skogsbruk.¹⁶ Majoriteten av befolkningen var ändå bönder i någon form. I början av 1900-talet låg landskapet fortsatt tvåa efter Skåne i uppodlad yta. Här inräknas både traditionellt jordbruk och skogsodling. Däremot räknas inte spannmålsproduktion, utan uppfödning av kreatur som huvudinkomst historiskt sett. Odlingsmässigt har havre varit främsta sädesslaget, då både till foder och mat.¹⁷

Järnhanteringen anses ha fött den betydande skogsindustrin.¹⁸ Kolets betydelse, till exempel, för alla delar av järnframställningen går inte att undgå.

Värmland genomgår stora odlingsexpansioner under 1500-tal samt 1820-1870. Vid den senare gick landskapet från 70 000 till 170 000 hektar odlad mark, till följd av folkökning, skiftesreformer och förändrad jordbruksteknik. På 1910-talet nåddes klimax, med 200 000 hektar.¹⁹

I Västra Värmland (och Dalsland) anses de många hemmansklyvningarna gett upphov till smågårdar och torp i stor mängd.²⁰ Kolning och kolkörning var en viktig inkomst för småbönder.²¹ Enligt uppgift ska det ligga gott om kolbottnar i skogarna kring Edsvalla.²²

Förr i tiden utnyttjades skogarna här [Nor socken], förutom vid husbyggen, till kolning för

6 Schoultz 1982:90

7 Sjöbeck 1934:33

8 Sjöbeck 1934:148; Mellkvist 1963 (a):725-726

9 Mellkvist 1963 (a):712

10 Sjöbeck 1934:149;151; Mellkvist 1963 (b)

11 Mellkvist 1963 (a):721; 751

12 Värmlands museums arkiv, Sjöberg 1987

13 Sjöbeck 1934:148

14 Mellkvist 1963 (a):712

15 Informant 2

16 Schoultz 1982:93; Schoultz 1982:89

17 Schoultz 1982:90

18 Schoultz 1982:111

19 Schoultz 1982:89

20 Sjöbeck 1934:59

21 Borg 1998:35

22 Informant 2

Tabell 1 Lämningar Skog och historia

Obj ID	Lämningstyp	Beskrivning	Inventerad
8085	Lägenhetsbebyggelse Djupedal	Torplämning. Av husgrunden en "stensträng" 8m l. (N-S). Spisröset 7m. diam. Bestod av större bottenstenar, gråsten och tegelstenar.	1995
8149	Lägenhetsbebyggelse Ryssland	Torpgrund bestående av 1) Husgrund 8x5m (VNV-OSO), 0,10-0,30m hög, spismursöse i norra delen 2x2m, 0,50m högt, tegel (idag grillplats). 2) Jordkällare 4,5x5m (N-S). 70m SSV om 1) är 3) Ekonomibyggnad (har rasat). På en planka är med svart text "15/8 1942 BJ KO" målat. Ö om väg, 25m S om 2) är 4) Källa, kallmurad med en trampsten. 5) Ekonomibyggnad. Fönster med träplugg. Otydlig grund V kortsida synlig 3m lång och 0,20m hög. Jordvall beväxt med en stor gran.	1995

*järnbruket vid Edsvalla, vilket de många kolbottarna ute i skogsmarkerna bär vittne om.*²³

Efter järnindustrins nedgång följde fällning, flottning, sågverk och massaindustri. Kolningen fortsatte i skogarna in på 1950-talet.²⁴

På 1700-talet startar träindustrins konkurrens med järnindustrin, och även Edsvalla delar näringarna.²⁵ Det är bland annat skogsförvärv från järnbrukens tid som medför att de större bruken på 1800-talet kan övergå till träindustri.²⁶ Norsälven är då flottningsled. I Edsvalla och vid Norsälvens utlopp anläggs istället stora träindustrier med sulfitt- och sulfatfabriker, sågverk, pappersbruk etc.²⁷ Vålberg, strax söder om utredningsområdet, får flertalet industrier såsom möbelfabrik, såg, hyvleri och kvarn kring 1880-talet.²⁸ Sedan 1900-talet har cellulosaindustri helt tagit över för området.²⁹

Tidigare undersökningar

Inga tidigare undersökningar har utförts inom området. Däremot har projektet Skog och historia berört området, varvid två torplämningar identifierats. Lämningarna finns markerade i underlag i Länsstyrelsens informationskarta, Planeringsunderlag Värmland,³⁰ samt beskrivningar i Skogsstyrelsens samlingsdata "Skogens

pärlor".³¹ Däremot var de inte registrerade i Kulturmiljöregistret, varför antikvarisk bedömning saknades.

Metod

Kart- och arkivstudier

För att kunna säkerställa datering och antikvarisk status på lägenhetsbebyggelserna, och andra eventuellt påträffade lämningar, genomfördes kart- och arkivstudier.

Inför fältarbetet genomgicks Skog och historias resultat samt Planeringsunderlag Värmland, med rektifierade historiska kartor.³² En genomgång gjordes också av de historiska kartor som fanns tillgängliga på lantmäteriets karttjänst Historiska kartor.³³ Inför fältarbetet gjordes även en genomgång av Kulturmiljöregistrets karttjänst, Forsök, och underlaget terrängskuggning för att spåra eventuell förekomst av kolningsgropar och kolbottnar som ofta syns relativt väl i detta underlag.³⁴

Kontakt togs med Nors hembygdsförening för att undersöka om de hade information om torpen.³⁵ Riksarkivets kyrkoarkiv för Nors församling genomgicks och torpen eftersöktes i husförhörlängder för att ta reda på när i tid torpen varit bebodda.³⁶

En beställning för framtagning av arkivmaterial på Värmlands museums arkiv, Värmlands

23 Mellkvist 1963 (a): 714

24 Schoultz 1982:111-112

25 Sjöbeck 1934:148

26 Sjöbeck 1934:39

27 Sjöbeck 1934:45

28 Värmlands museums arkiv, Nor hembygdsförening

29 Sjöbeck 1934:148; Mellkvist 1963 (a):712

30 Länsstyrelsen, Planeringsunderlag Värmland

31 Skogsstyrelsen

32 Länsstyrelsen, Planeringsunderlag Värmland

33 Lantmäteriet

34 Kulturmiljöregistret

35 Informant 1

36 Riksarkivet

museums topografiska handlingar, Nor socken samt Nors hembygdsgårds material,³⁷ gjordes för att gå igenom i samband med fältarbetet.

Kart- och arkivstudier har utförts av Lisa Liljas.

Inventering och besiktning

En inventering av hela området utfördes den 2-3 augusti 2022.

De två lägenhetsbebyggelserna, Ryssland och Djupedal besöktes och besiktigades. Vegetatio-

nen var vid Ryssland en omständighet som medförde att det var svårt att identifiera de fysiska lämningarna. Området vid Djupedal bestod av gles skog eller avverkad skog och var lättare att besiktiga.

Fältarbetet utfördes av Lisa Liljas och Stig Swedberg.

Dokumentation

Påträffade lämningar fotograferades, beskrevs och mättes in med RTK-GPS. Utredningsområdet generellt, samt exploateringar inne i utredningsområdet, fotograferades och beskrevs.

³⁷ Värmlands museums arkiv

Resultat

Kart- och arkivstudier

Ryssland

Torpet Ryssland finns angivet i den enda karten över gården Malmas ägor i Lantmäteriets historiska kartor, en Arealavmätning från 1858, *illustration 3*.³⁸ På karten finns tre byggnader angivna på ett impediment söder om odlingsmarken.

Första gången Ryssland står inskrivet som torpnamn i husförhörslängderna är 1799-1805.³⁹ Då står som boende Matts Olsson f. 1765 och Britta Hindriksdotter f. 1764 med barn. Under Ryssland står angivet Torpet Malmamyra. I husförhörslängderna 1781-1790, de äldsta befintliga i arkivet, finns Malma Myra med boende Hendrik Andersson f. 1729 och Maja Jonsdotter f. 1725.⁴⁰

38 Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv 17-noa-99

39 Nors kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/VA/13389/A I/3

40 Nors kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/VA/13389/A I/1

De har bland annat en dotter, Britta, f. 1764. I nästa längd, 1791-1798, finns torpet Malma Myra med samma boende inskrivna.⁴¹ Utöver deras barn står även måg Matts Olsson f. 1765, gift med Britta Henriksson f. 1764.

Hembygdsföreningens uppgifter om torp under Malma nämner Matts Olsson och Britta Hindriksson som boende på torpet 1799. De berättar även om att det var ett dagsverkstorp under Malma med arrende på två dagsverken per vecka. Det ska också ha legat en smedja på torpet. Ett gårde kallat Rågbråten låg nära huset, och Boberget låg nära uthusen. Namnet Ryssland ska ha att göra med att torp som låg avsides och var svåra att komma till ofta fick namn som associerade till detta.⁴² Enligt uppgift ska Ryssland vara det första torpstället på Malma.⁴³

Ryssland förekommer framgent i husförhörslängderna.

41 Nors kyrkoarkiv, Husförhörslängder, SE/VA/13389/A I/2

42 Nors hembygdsförening 220623

43 Informant 3

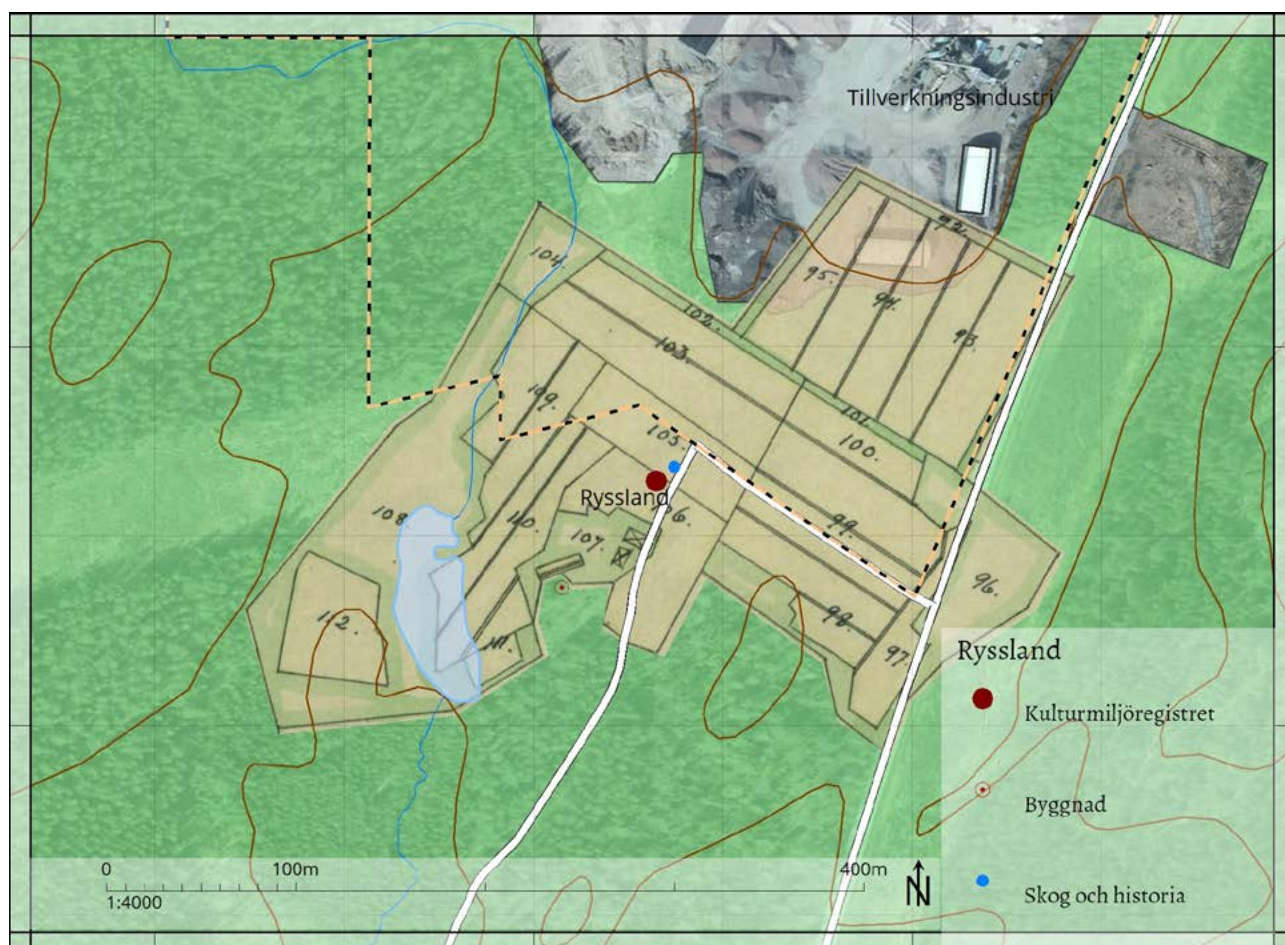

Illustration 3. Den inklippta karten som visar torpet Ryssland är från 1858. På karten redovisas markeringen från Skog och historia samt den nu registrerade punkten för spismursröset. Även den senare byggandsresten i form av ett skjul finns markerad. Ryssland har registrerats som lägenhetsbebyggelse med nummer L2022:4691. ©Lantmäteriet.

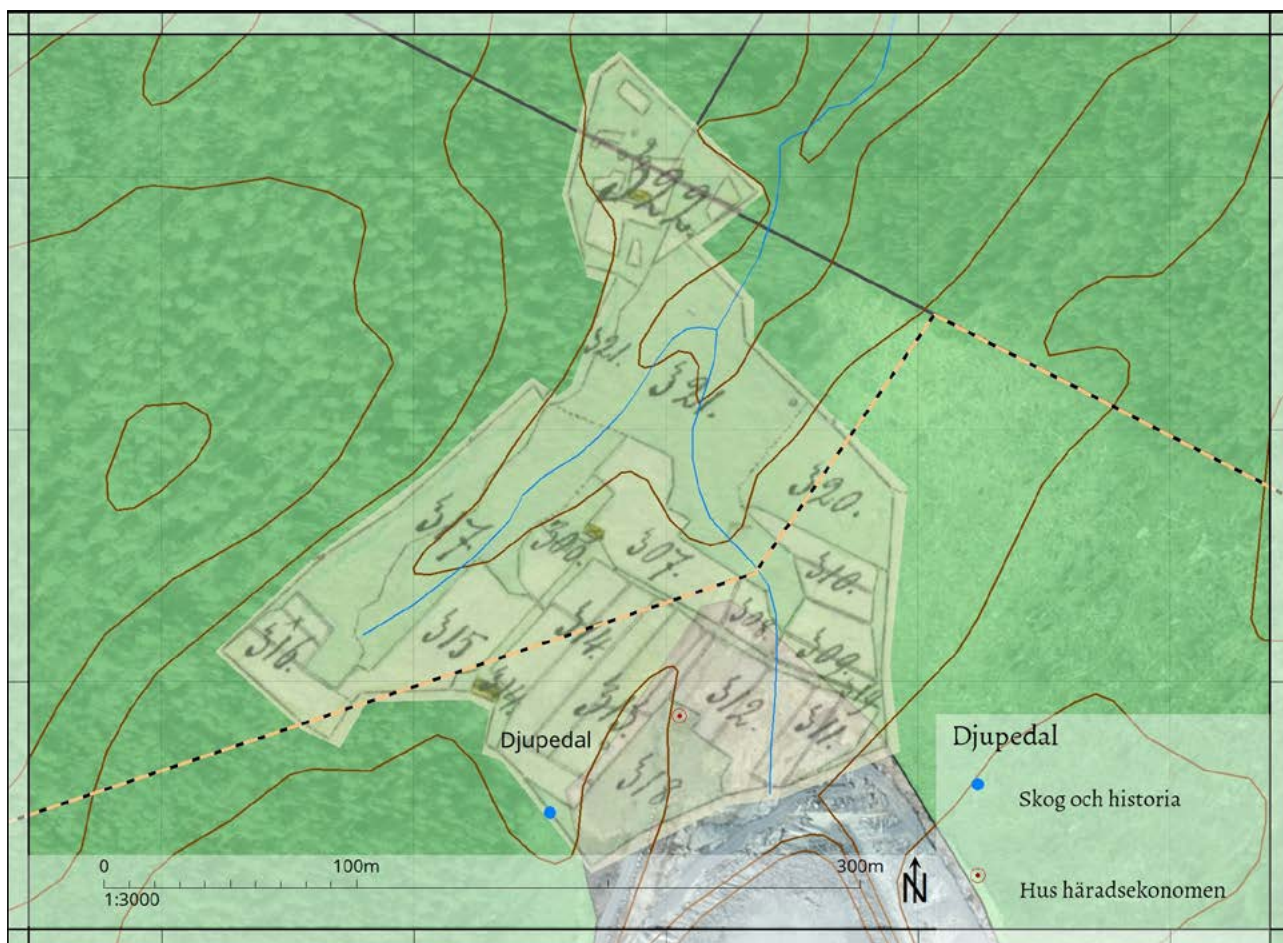

Illustration 4. Den inklippta kartan som visar torpet Djupedal är från 1855. På kartan redovisas markeringen från Skog och historia samt det hus som visas på häradsekonomiska kartan från 1883-1895. Inga fysiska lämningar kunde iakttas vid besöket. Djupedal har registrerats utifrån uppgifter från Skog och historia samt kartindikationerna, som lägenhetsbebyggelse med nummer L2022:4692. ©Lantmäteriet.

längderna. Det är markerat i Häradsekonomiska kartan från 1883-1895.⁴⁴ Det ligger även kvar i den ekonomiska kartan från 1960/70-talet.⁴⁵

Djupedal

För Laga skifte över Lärum (Lerum) från 1847 saknas kartbild. Men i en avskrift står antecknat under Skogsmark: "Betesmark wester om Mickelstorp i Djupadahlen", samt "Skogsmark af Djupedalen Betesmark".⁴⁶ I Laga skifte över Lärum (Lerum) från 1854 (uppmålad 1855, Ägodelningsrätten) finns lägenheten Djupedal med i kartbilden i form av åkertegar, ett boningshus och en

ekonomibyggnad, *illustration 4*.⁴⁷

Torpet Djupadal under Lerum är inskrivet med torpnamn i husförhörlängderna 1856-1860. År 1856 flyttar torpare Johannes Andersson och Britta Cajsa Svensdotter in på Djupadal.⁴⁸

Ovanför den nyinflyttade familjen finns en struken torparfamilj, Sven Andersson och Cajsa Jonsdotter. De flyttar från Djupadal 1854. Denna familj står inskriven som torpare under Lerum år 1853 i husförhörlängderna 1851-1855, men då står inte torpets namn inskrivet.⁴⁹

I hembygdsföreningens uppgifter av torp under Malma nämns Johannes Andersson och Cajsa Svensdotter som boende på Djupedal 1856.

44 Lantmäteriet, rikets allmänna kartverk J112-71-16, Grums

45 Länsstyrelsen, Planeringsunderlag Värmland

46 Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv 17-noa-83

47 Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv R56-21:4

48 Nors kyrkoarkiv, Husförhörlängder, SE/VA/13389/A I/14

49 Nors kyrkoarkiv, Husförhörlängder, SE/VA/13389/A I/13

Vidare står det om torpare Johan Gustaf Johansson och Tilda Svensdotter som bodde på torpet 1887. De sista som ska ha bott på Djupedalens kallades "Stompen och Stumpan". Huset ska sedan ha flyttats till Edsvalla.⁵⁰

I en annan skrift från hembygdsföreningen omnämns Lellhölnebacken på gamla Höglundamarker med sina två grenar. "Intill den djupa ravinen i sydväst låg torpet Djupedalarna på ena sidan. Mitt emot låg ett annat ställe med namnet Lustis hage."⁵¹

Torpet ska enligt hembygdsföreningen legat under Malma,⁵² och torpet var beläget nära gränsen mellan gårdarna Lerum och Malma. Det förekommer flera torp under Malma i husförhörlängderna, både med och utan torpnamn inskrivet, innan Djupadal skrivs ut från 1856. Torpnamnet Malma Dalen finns från 1791.⁵³ Det är därför inte osannolikt att torpet varit samtida med Malma Myra (Ryssland), men några otvetydiga belägg för detta har inte gått att få fram.

Torpet Djupadal är markerat i Häradsekonomiska kartan från 1883-1895.⁵⁴ I ekonomiska kartan från 1960/70-talet är namnet kvar på platsen, men ingen åkermark eller några hus är kvar.⁵⁵

Inventering

Vid inventering av området framkom en övrig kulturhistorisk lämning i form av en brott/täkt, L2022:4690, *illustration 5*. Lämningen utgjordes av en skrotstenshöj, 10 x 3 meter stor, nedanför en bergssida, på östra sidan av Rallarberget. I en bergsslutning sydväst om denna fanns spridda stenar som uppvisade tecken på bearbetning. Även dessa ingår i det registrerade området, 20 x 15 meter stort. På några av stenarna finns eventuella kilhål, *illustration 6*. Stenens karaktär är dock sådan att dessa möjligen kan vara sprickbildningar som uppkommit vid hanteringen av stenen.

⁵⁰ Nors hembygdsförening 220623

⁵¹ Värmlands museums arkiv, Sjöberg 1987

⁵² Hembygdsföreningen 220623; informant 220623;

⁵³ Nors kyrkoarkiv, Husförhörlängder, SE/VA/13389/A I/2

⁵⁴ Lantmäteriet, rikets allmänna kartverk J112-71-16, Grums

⁵⁵ Länsstyrelsen, Planeringsunderlag Värmland

Besiktning

Besiktning utfördes på de båda platser där Skog och historia noterat torplämningar.

I södra delen av området har torpet Ryssland legat. Markeringen – sannolikt motsvarande en husgrund – från Skog och historia ligger utanför utredningsområdet, men kartstudierna visar att den uppodlade marken sträckt sig in i detta, *illustration 3*. Ytan inom bergtäktens område var till stor del ianspråkstagen för verksamheten samt påverkat av en kraftledning, *illustration 7*. Inga fysiska lämningar efter torpet kunde återfinnas inom utredningsområdet. Utanför området kunde ett spisiröse noteras strax söder om den punkt som angivits av skog och historia och som motsvarar objekt 1 i deras beskrivning.

Det bergsimpediment där byggnaderna bör ha legat var delvis inte möjligt att besiktiga på grund av ett tätt buskage med bland annat snöbär och druvfläder, *illustration 8*. Den södra delen, där det enligt karta⁵⁶ ska ha legat två byggnader, var dock möjlig att besiktiga. Dessa gick dock inte att återfinna. På platsen där det ska ha legat en ekonomibyggnad fanns idag halvt nedrasade rester efter ett skjul. Detta var byggt av dimensionssågade brädor och regler och bedöms vara från 1900-talet. Troligen motsvarar detta objekt 3 i beskrivning av Skog och historia.

Det inmätta spisiröset är beläget norr om bergsimpedimentet och norr om byggnaderna från 1858-års karta. Då detta var det enda fysiska objekt som bedömts höra till torpet har lämningen registrerats utifrån denna punkt. Lämningen har fått nummer L2022:4691 i KMR.

I områdets norra del har torpet Djupedalens legat. Även på denna plats finns byggnader angivna på laga skifteskarta från 1800-talet samt på den häradsekonomiska kartan.⁵⁷ Två av dessa byggnader ska ha varit belägna inom utredningsområdet, dock ej på den punkt som markerats av Skog och historia, *illustration 4*.

Vid besiktning kunde inga byggnader återfinnas. Platsen för den byggnad som angivits på 1858-års karta var belägen i gles granskog

⁵⁶ Lantmäteriet 1858, Lantmäterimyndigheternas arkiv 17-noa-99

⁵⁷ Lantmäteriet, Lantmäterimyndigheternas arkiv 17-noa-83

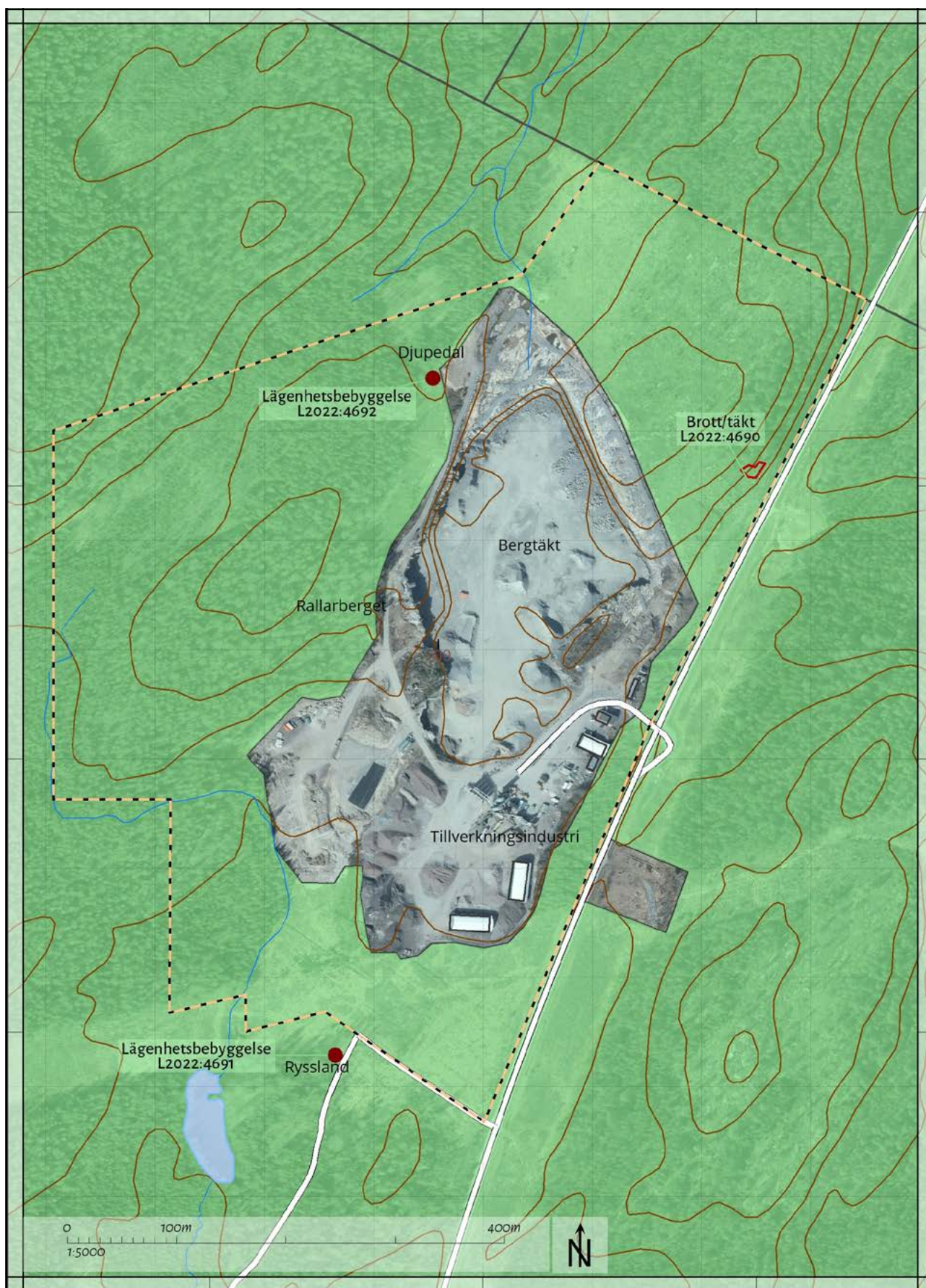

Illustration 5. Resultat från utredning vid bergtäkt Malma. ©Lantmäteriet.

Illustration 6. Ett av de eventuella killhålen på en av skrotstenarna vid Rallarberget. Foto mot norr.

Illustration 7. Exploatering inne på utredningsområdet i form av väg fram till dumpmassor och vall söder om bergtälken Malma. Vid björkarna, till vänster om kraftledningen, finns lämningarna efter torpet Ryssland. Åkermarken sträckte sig ut över kraftledningsgatan och in under vägen. Foto taget mot sydväst.

Illustration 8. Buskage vid lämningen L2022:4691, efter torpet Ryssland. Spismursröset finns vid druvflädern bakom björkstammen. Foto mot syd.

och lättbesiktigad, men det finns inga spår efter grundstenar. Inte heller gick det att urskilja några strukturer från odling. Det fanns några diken inom granskogen, dessa kan möjligen vara rester av uppodlingen men kan lika gärna vara gjorda i samband med skogplanteringen. Platsen för Skog och historias notering, liksom

platsen för byggnad enligt häradsekonomen, var båda påverkade av markberedning och massutfyllnad. Skog och historias notering har registrats i KMR med nummer L2022:4692.

Fynd

Inga fynd har omhändertagits.

Tolkning

L2022:4691, Ryssland

Lägenhetsbebyggelsen Ryssland, tidigare Malma Myra, tolkas som tillkommet innan 1850, varaktigt övergivet och tillkommet genom äldre tiders bruk, och har registrerats som lägenhetsbebyggelse med antikvarisk status fornlämning.

Det var svårt att avgränsa lämningen då bergtåkten påverkat tillhörande åkermark i enhetens norra delar, och eventuella fysiska spår kan ha förstörts. Även vegetationen, bestående av tät lövsly, gjorde det svårt att göra en noggrannare inventering efter eventuella element på den åkermark som kan vara orörd.

Lämningen har registrerats med en punkt vid spismursröset norr om det impediment som angivets som tomt på karta från 1858. Det är möjligt att spisiröset representerar en senare byggnad än dessa.

L2022:4692, Djupedal

Inga lämningar efter torpet påträffades vid inventeringen, varken i enlighet med äldre kartor,

uppgifter från informanter eller vid punkten Skog och historia angett. Däremot var det relativt tydligt att marken här varit brukad.

Där Skog och historias punkt var satt fanns påförda massor och en vall, *illustration 9*. Även platsen för det boningshus som finns utsatt i Häradsekonomiska kartan ligger under påförda massor idag.⁵⁸

Vår tolkning är att eventuella lämningar efter torpet, bland annat spismursröset som Skog och historia iakttagit, idag är borta till följd av bergtåktens verksamhet. Torpet har därför registrerats som en lägenhetsbebyggelse i form av Uppgift om i KMR. Den antikvariska statusen är Ingen antikvarisk status eftersom inga kvarvarande objekt påträffades.

Det är tänkbart att Djupedal är ungefär samtida med Ryssland, och därmed borde bedömas som fornlämning, men några belägg för detta har inte gått att hitta. Även den skannade katbilden med akter från 1847 tyder på att torpet kan vara av äldre datum än vad senare kartor och husförs-

⁵⁸ Lantmäteriet, rikets allmänna kartverk J112-71-16, Grums

Illustration 9. Stig Swedberg står vid platsen för Skog och historias markering för torpet Djupedal. Foto mot nordöst.

Illustration 10. Skrotsten vid Rallarberget. Uttaget har registrerats som brott/täkt med nummer L2022:4690. Foto mot nordväst.

hörslängder visar. Då alla spår från byggnader och odlingsverksamhet är utplånade, är frågan dock inte längre relevant i juridisk mening.

L2022:4690, Brott/täkt

Berget i den nordöstra delen av utredningsområdet har namnet Rallarberget. Här har enligt uppgift brutits sten till byggnationen av Bergslagsbanan som stod färdigt 1879.⁵⁹ Att det nyregistrerade brottet är från denna tid, och att det inte är fråga om senare industriell stenbrytning, bedöms som högst troligt baserat på brytningens småskaliga karaktär, *illustration 10*.

Antikvarisk bedömning

Tre lämningar har registrerats inom ramen för utredningen. Dessa utgörs av:

- L2022:4690 Brott/täkt: Övrig kulturhistorisk lämning.

- L2022:4691 Lägenhetsbebyggelse: Fornlämning.
- L2022:4692 Lägenhetsbebyggelse: Ingen antikvarisk bedömning.

Värdering av måluppfyllelsen

För Malma finns endast en karta i Lantmäteriets arkiv. Det finns gårdsarkiv och kartor på Malma,⁶⁰ men då det klargjordes att torpet Ryssland, L2022:4691, var tillkommet innan 1850 genom annat material gjordes inga efterforskningar i gårdens arkivmaterial.

Det är möjligt att ytterligare arkivstudier skulle kunna belägga Djupedals historia även före 1853, när det flyttar in boende enligt husförhörslängderna. Då det inte finns några fysiska lämningar bevarade har dock bedömningen gjorts att det faller utanför uppdraget.

Förslag på ytterligare åtgärder inför kommande skede

För de två lämningar som ligger inom utredningsområdet, L2022:4690 (Brott/täkt) och L2022:4692 (Djupedal), föreslås inga ytterligare antikvariska åtgärder. Kulturlandskapet anser att redan utförd dokumentation är tillräcklig.

Den lämning som registrerats söder om området, L2022:4691 (Ryssland), bedöms som fornlämning och bör bli föremål för ytterligare antikvariska åtgärder om denna yta skulle beröras av planerad verksamhet. Den inmätta punkten ska ses som den norra avgränsningen av lämningen. Då området inte kunde besiktigas på grund av vegetation behöver lämningen avgränsas tydligare inför en eventuell exploatering i området söder om punkten.

Kulturhistoriska lämningar är ett samlingsbegrepp som omfattar både fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Kulturhistoriska lämningar är spåren efter människors verksamhet i landskapet som tillkommit genom äldre tiders bruk. Även de kulturhistoriska lämningar som inte är fornlämningar är en viktig del av kulturmiljön. Det är därför önskvärt att söka bevara resterna efter det äldre brottet, L2022:4690, inom ramen för den planerade verksamheten.

⁵⁹ Informant 2

⁶⁰ Informant 3

Lagstiftning

Fornlämningar är skyddade enligt 2 kap i Kulturmiljölagen (KML) och genom miljöbalkens (MB) generella hänsynsregler, där stor vikt läggs vid hänsyn till kulturlämningar och kulturmiljöer. Ansökan om ingrepp i lämningar lämnas till länsstyrelsen.

För fornlämningar gäller att de förutom själva lämningen även omges av ett så kallat fornlämningsområde. Fornlämningsområdet utgörs av ett så stort område på marken (eller sjöbotten) som behövs för att bevara fornlämningen och ge den tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Fornlämningsområdets storlek avgörs av länsstyrelsen från fall till fall.

KML syftar till att skydda och vårda kulturmiljöer. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön (KML kap 1).

Inom begreppet miljö i MB ryms även kulturmiljö. MB's hänsynsregler ställer krav på att undvika skador på områden och miljöer som innehåller kulturvärden (MB kap 1). Även övriga kulturhistoriska lämningar omfattas av det generella skydd för kulturmiljön som ges i MB. MB ger också möjlighet att ställa krav på att en verksamhetsutövare ska utföra kompensationsåtgärder för eventuell skada som uppstår (MB kap 2). En arkeologisk undersökning enligt KML är inte att betrakta som en kompensationsåtgärd i lagens mening.

Källor

Litteratur

Borg, Sven Hugo	1998	Borgviks järnbruk. Utveckling och nedgång 1840-1924. Borgviks hembygdsförening.
Mellkvist, Carl	1963 (a)	Nor socken. I: Sveriges bebyggelse. Statistisk topografisk uppslagsbok. Landsbygden. Värmlands län. Sigurd Erixon (red.). Hermes AB, Uddevalla.
Mellkvist, Carl	1963 (b)	Nors socken. En lokalhistorisk studie och hembygdsbok. Nors hembygdsförening.
Schoultz, von Gösta	1982	Värmland. AWE Gebers.
Sjöbeck, Mårten	1934	Värmland. Färdvägar och vandringsstigar utgående från statsbanorna. AB Seelig & Co, Stockholm.

Digitala källor

Kulturmiljöregistret	2022	Fornsök, https://app.raa.se/open/fornsok/
Boverket	2022	https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/
Skogsstyrelsen	2022	Skogens pärlor, https://skogsstyrelsen.se/sjalvservice/karttjanster/skogens-parlor
Länsstyrelsen Värmland	2022	Planeringsunderlag Värmland, https://ext-geoportal.lansstyrelsen.se/standard/?appid=ffefd636c3f4874bca1adb2be062a55

Muntliga källor

Informant 1	2022-06-23	Nors hembygdsförening
Informant 2	2022-07-27	Lerum
Informant 3	2022-07-29	Malma

Kartor

Lantmäteriet		Historiska kartor, https://historiskakartor.lantmateriet.se/
Lantmäterimyndigheternas arkiv	1847	Laga skifte Nors socken, Avskrift, 17-noa-83
Lantmäteristyrelsens arkiv	1854	Laga skifte Lärums 1, R56-21:4
Lantmäterimyndigheternas arkiv	1858	Arealavmätning Malma, 17-noa-99
Rikets allmänna kartverk	1883-1895	Häradsekonomska kartan J112-71-16, Grums

Ej tryckta källor

Nors hembygdsförening	22-06-23	Uppgifter om ett par torp under Malma.
-----------------------	----------	--

Arkiv

Riksarkivet		Nors kyrkoarkiv, Husförhörslängder
Nors kyrkoarkiv	1781-1790	Husförhörslängder, SE/VA/13389/A I/1
Nors kyrkoarkiv	1791-1798	Husförhörslängder, SE/VA/13389/A I/2

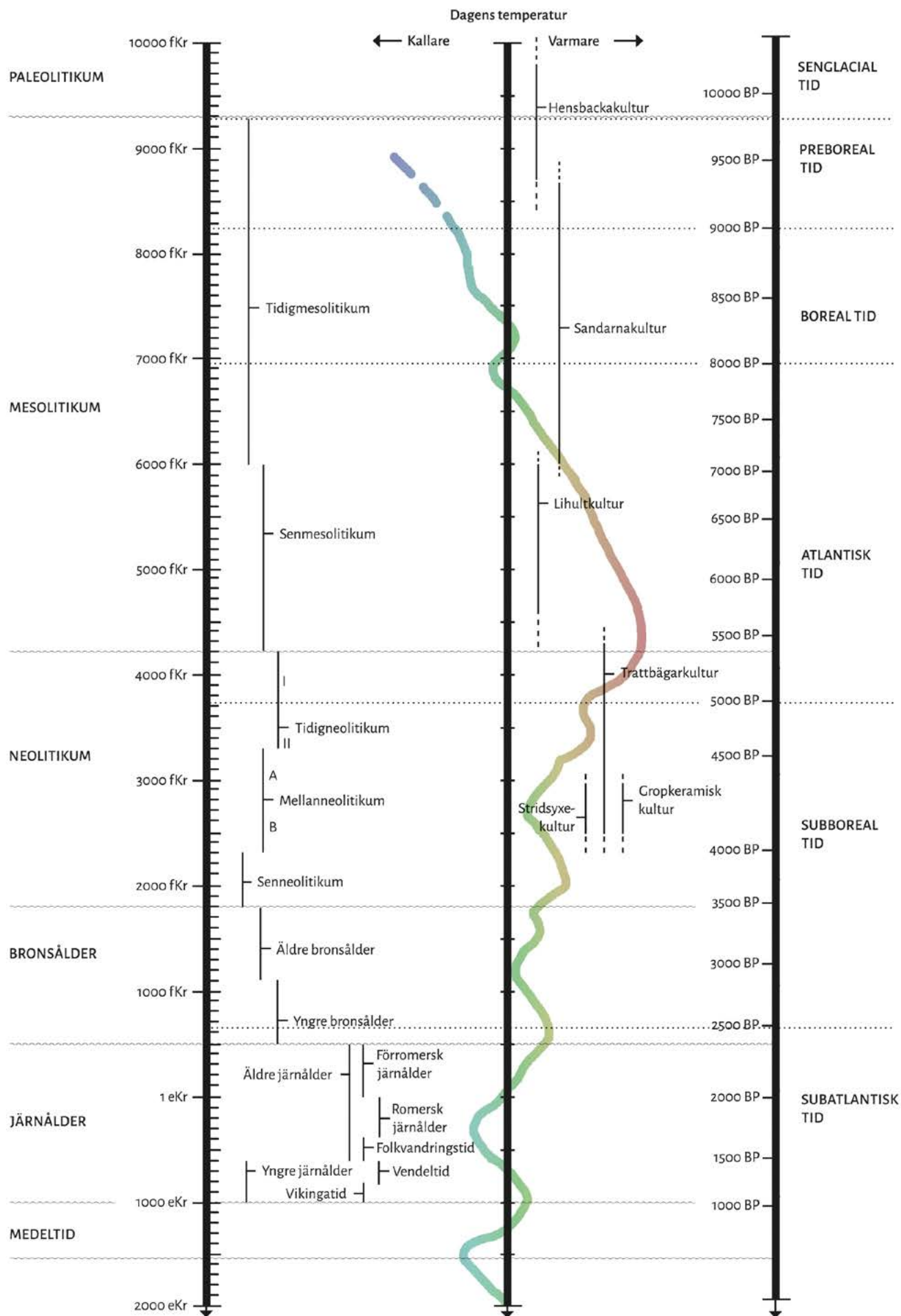
Bilagor

1. Lämningar

Bilaga 1 – Lämningar

Bilaga 1. Registrerade lämningar

Lämnings-nummer	Id Skog & historia	Id Skog-styrelsen	Lämnings-typ	Beskrivning	Bedömning
L2022:4690	-	-	Brott/täkt	Stenbrott (20x15 m st) i form av skrotsten från bergvägg i V (10x3 m st N-S, 0,3 hög), samt spridda bearbetade stenar. Eventuellt bredkilshål. Belägen på Rallarberget, där sten ska ha brutits till Bergslagsbanan (invigd 1879).	Övrig kulturhistorisk lämning
L2022:4691	8085	1020962	Lägenhets-bebyggelse	Lägenhetsbebyggelse (70x40 m) NO-SV. Ej besiktningsbart. Punkt på spismursröse. Druvfläder, snöbär och vinbär på impediment vid röset. Torpet Ryssland, med första belägg 1799. Beskrivning enligt Skog och historia: Torpgrund bestående av 1) Husgrund 8x5m (VNV-OSO), 0,10-0,30m hög, spismursöse i norra delen 2x2m, 0,50m högt, tegel. (idag grillplats). 2) Jordkällare 4,5x5m (N-S). 70m SSV om 1) är 3) Ekonomibyggnad (har rasat). På en planka är med svart text "15/8 1942 BJ KO" målat. Ö om väg, 25m S om 2) är 4) Källa, kallmurad med en trampsten. 5) Ekonomibyggnad. Fönster med träplugg. Otydlig grund V kortsida synlig 3m lång och 0,20m hög. Jordvall beväxt med en stor gran.	Fornlämning
L2022:4692	8149	1020868	Lägenhets-bebyggelse	Delvis övertäckt av massor från bergtäkten. Inga synliga spår av varken byggnader eller odlingsmark. Torpet Djupedal, med första säkra belägg 1855. Beskrivning enligt Skog och historia: Torplämning. Av husgrunden en "stensträng" 8m l. (N-S). Spisröset 7m. diam. Bestod av större bottenstenar, gråsten och tegelstenar.	Ingen antikvarisk bedömning

Sammanställd av: Swedberg & Östlund. Källor: Andersson & Ragnesten (red) 2005, Nielsen 1993, Svedhage 1996, Welinder, Pedersen, Widgren (red) 1998 samt OxCal

Malma 1:4, Nors socken, Karlstads kommun, Värmlands län Kulturhistorisk utredning: Torplämningar och stenbrott

På uppdrag av Swerock AB har Kulturlandskapet utfört en kulturhistorisk utredning inom planerat verksamhetsområde för bergtäkt i Malma, Värmlands län. Utredningen har utförts som en arkeologisk utredning steg 1 enligt kulturmiljölagen.

Skog och historia hade noterat två torplämningar inom utredningsområdet. Dessa har som ett resultat av utredningen bedömts och registrerats i Kulturmiljöregistret. Vid inventeringen framkom även en tidigare okänd lämning, i form av ett mindre stenbrott vid Rallarberget.

www.kulturland.se